

Żurowski, Tadeusz

Trepcza, grodzisko pod Sanokiem

Światowit 21, 324-330

1955

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ ŻUROWSKI

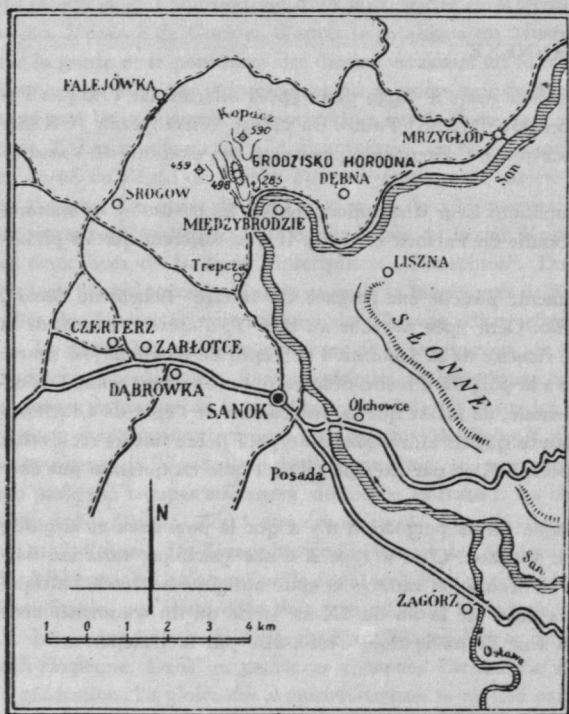
TREPCZA, GRODZISKO POD SANOKIEM

ТРЕПЧА, ГОРОДИЩЕ ОКОЛО САНОКА

TREPCZA, CAMP PRÈS DE SANOK

12 kwietnia 1951 r. udałem się w towarzystwie konserwatora wojewódzkiego mgra Fr. Kruka i kierownika Muzeum w Sanoku mgra S. Stefańskiego do wsi Trepcza na górę oznaczoną na niektórych planach i mapach „Horodna”. Nazwa ta jest jeszcze używana przez miejscową

ludność. Góra ma świetne położenie dominujące nad silnym zakrętem rzeki San w odległości około 6 km od Sanoka. Horodna jest wzniesiona nad poziom morza około 500 m i leży w pobliżu szczytu Kopacz wysokości 590 m n. p. m., znajdujacego się w odległości 1/2 km na północ. Od strony zachodniej w odległości 1 km widoczne jest nieco mniejsze wzniesienie wynoszące 456 m, podobnie jak i Kopacz oddzielone od Horodnej głębokim parowem. San płynie u podnóża od strony południa i skręca gwałtownie na wschód na znacznie niższym poziomie, wynoszącym 285 m n. p. m., czyli od grodziska lustro wody obniżone jest o 215 m. Na wschód od grodziska również wznosi się góra podobnej wysokości, bez specjalnej nazwy. Jak widzimy, grodzisko otoczone jest górami od wschodu, zachodu i północy. Od północo-zachodu widzimy na większym, ale łagodnym wzniesieniu miejscowości Falejówkę. Zasanie południowe jest znacznej wielkości doliną erozyjną Sanu z miejscowością Międzybrodzie obfitującą w różnego rodzaju zabytki, które czasami miejscowa

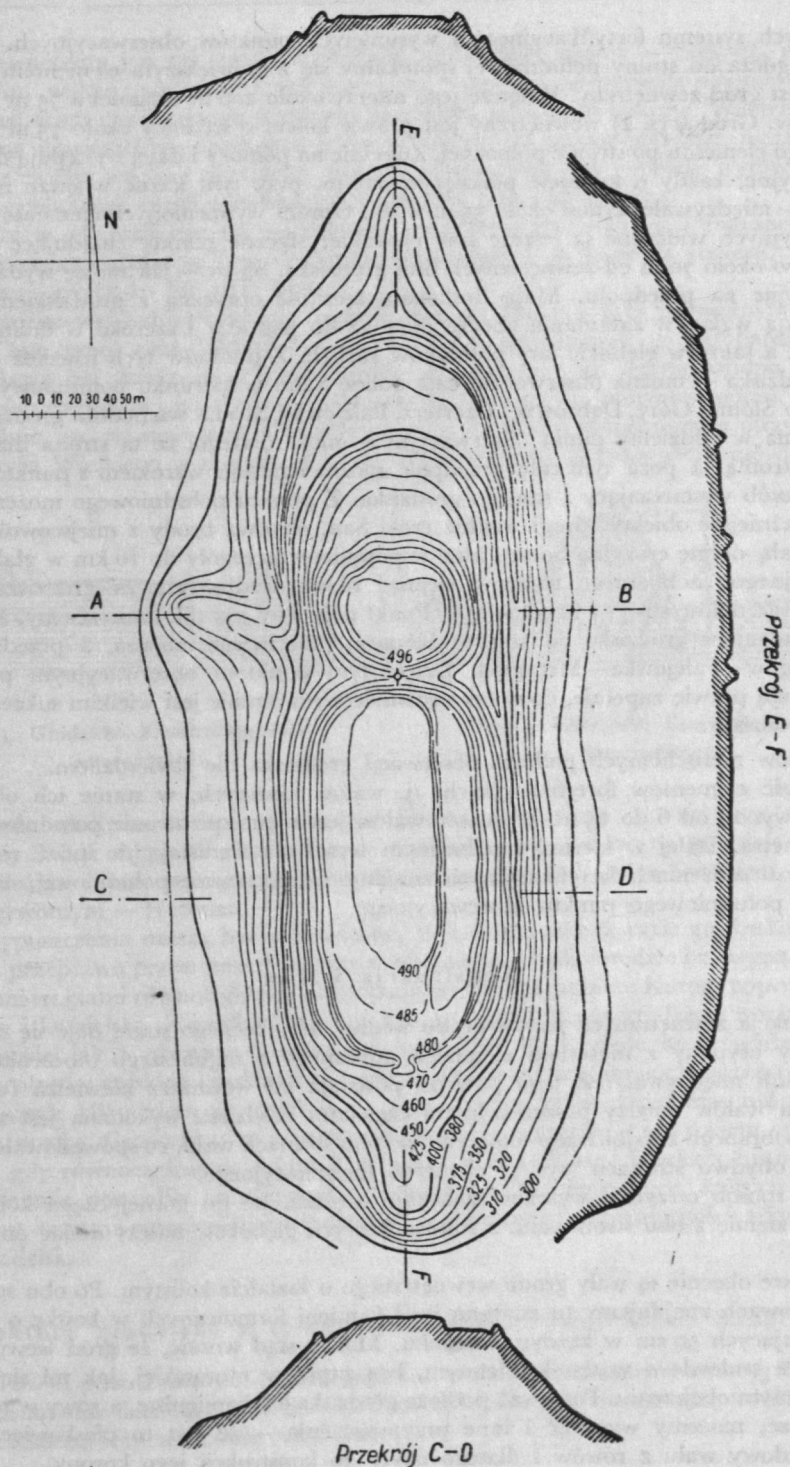


Rys. 1. Grodzisko Horodna, pow. Sanok, woj. Rzeszów.

ludność wydobywa na wierzch. Horodna jest oddzielona od sąsiadujących gór drobnymi potokami, które wpadają do Sanu u jej stóp. Wszystkie wymienione wzgórza pokrywa gęsty las liściasty wysokopienny, o niezwykle gęstym podszyciu, które latem uniemożliwia obserwację. Podłoże kamienisto-gliniaste jest mocno zbite i twarde; robi wrażenie, że każdy ślad zachowuje w nieskażonym stanie setki lat. Zbocza o silnym spadku, dochodzącym miejscami od 45° do 60° i więcej, są prawie niedostępne od strony Sanu oraz od wschodu i zachodu a ze względu na sąsiednie góry także od północy (rys. 1).

Grodzisko Horodna zajmuje wydłużoną koronę wzgórza, przy tym część płaska szerokości około 80 m rozciąga się na przestrzeni około 450 m. Grodzisko składa się z dwóch elementów

Przekrój A-B przez gród wewnętrzny



Rys. 2. Grodzisko Horodna. Plan warstwiczny z przekrojami elementów osadniczych i obronnych.

osadniczych systemu fortyfikacyjnego i wysuniętych punktów obserwacyjnych. W zwężonej części wzgórza od strony południowej spotykamy się z największym elementem osadniczym, którym jest gród zewnętrzny. Wnętrze jego mierzy około 200 m długości a 75 m szerokości — bez wałów. Gród (rys. 2) wewnętrzny jest prawie kołem o średnicy około 75 m i dotyka poprzedniego elementu po stronie północnej. Zupełnie na północy i dalej występują dwa elementy fortyfikacyjne, każdy o kształcie półksiężycowatym, przy tym każde wnętrze międzyfortyfikacyjne — międzywałę wynosi około 55 m w osi. Oprócz wymienionych elementów osadniczo-fortyfikacyjnych widoczne są jeszcze trzy charakterystyczne punkty znajdujące się w odległościach po około 70 m od zewnętrznych linii grodziska. Są to — jak mi się wydaje — punkty obserwacyjne na przedpolu. Mają doskonałą łączność optyczną z grodziskiem, a ponadto umożliwiają wgląd w załamania zbocza góry aż do podnóża i szeroko w doliny otaczające grodzisko, a także w głębokie jary potoczków karlich. Z punktów tych również — jak i z samego grodziska — można obserwować całą dolinę Sanu w kierunku południowym i wschodnim aż po Słonne Góry, Dąbrówkę, Czerterz, Falejówkę. Strona wschodnia grodziska nie była zaopatrzona w oddzielny punkt obserwacyjny — może dlatego, że ta strona ma ścianę najbardziej stromą, a poza tym całe przedpole można ogarnąć wzrokiem z punktów osiowych oraz w sposób wystarczający z samego grodziska. Z punktu południowego możemy obserwować najważniejsze obiekty: drogi wzdłuż rzeki San, obydwa brody z miejscowością Międzybrodzie, całą dolinę erozyjną Sanu i inne wspomniane szczegółły do 10 km w głąb. Z punktu obserwacyjnego zachodniego możemy sięgnąć okiem wzdłuż zbocza grodziska tej strony i obserwować dolinę strugi i wzgórze 456. Punkt północny jest tak umieszczony, że kontroluje jary odgradzające grodzisko od szczytu Kopacz, przeciwległe zbocza, a przede wszystkim drogę Srogów—Falejówka—Mrzygłód. Dzięki tym punktom obserwacyjnym pola martwe nie występują prawie zupełnie, co w tak urozmaiconym terenie jest wielkim sukcesem budowniczych grodziska.

Zabytków nieruchomych podczas obserwacji grodziska nie stwierdziłem.

Szerokość elementów fortyfikacyjnych, tj. wałów ziemnych, w stanie ich obecnego zachowania wynosi od 6 do 15 m. Wysokość wałów jest różna, po stronie południowej niewiele powyżej metra. Dalej w kierunku północnym wysokości wzrastają do 4,6 i 10 m. Jedyna przerwa w urządzeniach fortyfikacyjnych znajduje się po stronie południowej, na samej osi, naprzeciw południowego punktu obserwacyjnego.

Konstrukcja wałów

Konstrukcja zewnętrznych wałów grodu według ich obecnego stanu daje się określić jako wał ziemny usypany z materiału ziemnego pobranego z najbliższego otoczenia od strony grodziska lub międzywała. Z tego powodu powstała od wewnątrz niewielka fosa (rys. 3). Konstrukcja wałów między poszczególnymi częściami grodziska wykonana jest z materiału ziemnego pobranego z najbliższego otoczenia po obu stronach wału, co spowodowało powstanie rowów po obydwu stronach (rys. 4) elementu fortyfikacyjnego.

W ten sposób otrzymał wysokość znacznie większą, bo do górnej części konstrukcyjnej dorzucono ziemię z obu stron wału, z rowów, których głębokość należy dodać do efektywnej wysokości.

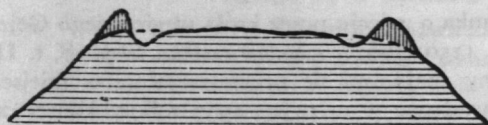
Najwyższe obecnie są wały grodu wewnętrznego o kształcie kolistym. Po obu stromościach wału i w rowach znajdujemy tu znaczną ilość kamieni formowanych w kostkę o wymiarach nieraz sięgających 50 cm w każdym kierunku. Można stąd wnosić, że gród wewnętrzny posiadał jakieś budowle o wątku kamiennym, bez zaprawy murarskiej, jak mi się wydawało przy pobieżnym obejrzeniu. Ponieważ podłoże grodziska jest kamieniste, a rowy w tym miejscu są najgłębsze, możemy wysunąć i inne przypuszczenia — że jest to piaskowiec wydobyty podczas budowy wału z rowów i dlatego użyty do konstrukcji jego korony.

Gród zewnętrzny jest od strony wschodniej najbardziej stromy — toteż dla zachowania regularnej linii wałów pobrano znaczną ilość ziemi z wnętrza międzywała osadniczego. Dzięki temu zamiast rowu utworzyła się platforma szerokości kilkunastu metrów. Wnętrze tej części grodziska ma powierzchnię opadającą lekko w dół po osi północ-południe, niezbyt równomiernie. Natomiast wewnątrz okrągłego grodu wewnętrznego jest zupełnie wyrównane. Pola międzywała północnej części fortyfikacyjnej opadają lekko ku północy.

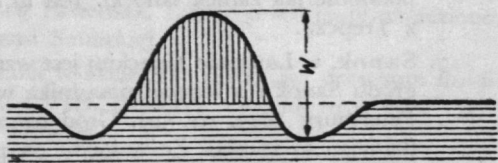
Grodzisko w tej chwili nie jest narażone na zniszczenie z powodu dość znacznej odległości od osiedli i porastającego go lasu. Właścicielem grodziska są Lasy Państwowe.

Dotychczas grodzisko nie było badane.

Wśród miejscowej ludności istnieje tradycja, jakoby Trepcza była pierwotnym Sanokiem. Mógłby to być Sanok przedlokacyjny, a może i nieco wcześniejszy, co jest bardzo prawdopodobne. Sanok w okresie lokacji nie mógłby się utrzymać na terenie trudno dostępnym i nie mającym możliwości jakiegokolwiek rozszerzenia się ani na samym wzgórzu, ani w zbyt wąskiej dolinie, ani na sąsiednich zbyt dużych górach. Prawo magdeburskie otrzymał Sanok za Kazimierza Wielkiego w r. 1366. Kodeks dyplomatyczny Bartoszewicza mówi o przenie-



Rys. 3. Grodzisko. Konstrukcja wałów zewnętrznych.



Rys. 4. Grodzisko. Konstrukcja wałów wewnętrznych.

sieniu Sanoka na inne miejsce — obecne; *Słownik Geograficzny* notuje przy tym uwagę, jakoby stary Sanok zajmował ziemię Posady znajdującej się o 2 km na południe od Sanoka. Ta rzemieślnicza Posada wydaje mi się tworem związanym z obecnym Sanokiem, a nie ewentualnie pierwotnym — Horodną.

Te przypuszczenia muszą być sprawdzone. W każdym jednak razie grodzisko w Trepczy wiąże się z przeprawą przez rzekę San przy miejscowości Międzybrodzie i z biegnącymi u podnóża starymi traktami równoległymi i prostopadłymi do linii grzbietu Karpat poprzez przełęcze Łupkowską i Dukielską. Z grodziskiem tym należy wiązać liczne grodziska rozsiane po całej ziemi sanockiej jak i obszarze Grodów Czerwieńskich. Ze względu na prowadzone obecnie przez archeologów polskich i radzieckich badania Grodów Czerwieńskich ważną rzeczą będzie wzmiankowanie kilkudziesięciu grodzisk na tym terenie, który dotychczas był uważany za kompletną pustkę. Grodami tymi interesował się autor znacznie przed rokiem 1939 i zbierał materiały, gdy równocześnie dr Adam Fastnacht badał archiwa i przekazy historyczne. Wywiady w terenie pozwoliły na eliminację wielu stanowisk niepewnych, których tu na razie nie podamy, oraz na sprostowanie wiadomości o położeniu i przynależności administracyjnej innych grodzisk.

Niektóre grodziska z terenu przedrozbirowej Ziemi Sanockiej¹

1. Babice, pow. Przemyśl. Nazwa zapisana w dziale granicznym z r. 1531 „transeundo sursum alias dzialem montis dicti Hrodiszcze” (*Akta grodzkie i ziemskie*, t. XIX, str. 3128). Grodzisko leży w dolinie rzeki San.

¹ Poniżej podane materiały źródłowe opracował dr A. Fastnacht.

2. Pawłokomia, pow. Brzozów. Grodzisko leży na granicy tej wsi i Siedlnicy. Zaobserwował je również mgr Krzysztof Wolski z Przemyśla.
3. Siedliska, pow. Brzozów. Nazwa zapisana w akcie z r. 1570: „inter duos montes dictos Chorodisce ad villam Siedliska pertinentem et montem Zakruze” (*Castrensia Sanocensia*, 317, str. 647 w b. Archiwum Państw. we Lwowie). Leży nad rzeką San.
4. Temeszów, pow. Brzozów. Na górze nad Sanem ślady grodziska. W grodzisku tym był kilkakrotnie również dyrektor Muzeum w Sanoku S. Stefański, który przeprowadzał badania powierzchniowe.
5. Trepcza, pow. Sanok. Istnieje legenda, jakoby w grodzisku tym zapadły się dzwony, które dzwonią przed ważnymi zdarzeniami i wojnami.
6. Biała Góra, pow. Sanok. Szczyt góry zwany Zamczyska leży w łańcuchu Słone Góry nad rzeką San, naprzeciw zamku w Sanoku. Owalna płaszczyna otoczona wysokim wałem i rowem. Podanie miejscowe mówi o wzniesieniu tam zamku przez królową Bonę, jednakże ani inwentarze starostwa sanockiego, folwarków i młynów, ani żadne inne źródła historyczne nie zawierają najmniejszej wzmianki o zamku na Białej Górze. Przepuszczalnie tradycja związała tylko to miejsce z imieniem Bony, podobnie jak zamek sanocki. Jest to zatem starsze grodzisko, które możemy zestawić z Trepczą.
7. Sanok, w Latopisie hipackim jest wzmianka o zajęciu przez króla węgierskiego Gejżę grodu Sanok i o wzięciu posiadnika w r. 1150 (*Połnoje sobranije russkich letopisiej*, t. II, Petersburg 1843, str. 52). Gród ówczesny znajdował się przepuszczalnie w miejscu dzisiejszego zamku. Ze względu na prowadzone w r. 1952—1953 roboty konserwatorskie na zamku, połączone z obniżeniem poziomu dziedzińca, archeolog dr A. Żaki miał nadzór nad tymi robotami².
8. Łukawica, pow. Lesko. Na wzgórzu pomiędzy rzeką San, potokiem Durba a miejscem zwanym Stawiska są ślady grodziska zwanego Horodyszcze. W r. 1938/39 prowadzono tam roboty wykopaliskowe, o czym pisze Julian Tarnowycz w pracy *Kniaże Misto Sianik* (Kraków 1941, str. 10). W pobliżu tego miejsca znajdował się olbrzymi dąb tysiącletni i drugi taki sam po drugiej stronie Sanu.
9. Hoczew, pow. Lesko. Na prawym brzegu rzeczki Hoczewki blisko rzeki San leży góra zwana Grodziskiem ze śladami grodziska.
10. Myczkowce, pow. Lesko lub Zwierzyn, pow. Lesko. Nazwa zapisana w dziale granicznym z r. 1376: „Transeundo monte alias horbem vel dorso ad Hrodyschoya et a Hrodyschoya divisione vulgariter rozdzalem” (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, *Metryka Koronna* 24, f. 327). Na mapie 1:100000 oznaczona jest w tym miejscu góra Grodzisko. Leży nad rzeką San.
11. Horodek, pow. Lesko. Nazwa wsi powstałej w XVI wieku obok starych, zaświadczonych w połowie XV wieku osad Rajskie i Chrewt. Obok wsi Horodek znajduje się góra zwana Horod, nad rzeką San.
12. Szczawne, pow. Sanok. Na granicy Szczawnego i wsi Wysoczany leży góra zwana Horodysko, oznaczona na mapie 1:75000. Leży nad długim odcinkiem rzeki Oslawa, lewego dopływu rzeki San. Na tej górze pod dowództwem Józefa Żurowskiego ćwiczyli powstańcy z 1863 r., którzy potem przeszli granicę wraz z oddziałami z Przemyśla.
13. Łupków, pow. Lesko. Nazwa napisana w dokumencie lokacyjnym wsi Łupków: „ad montem dictum Horodek” (Hruszewski M., *Materiały do historii suspilno-politycznych widnosyn*, str. 87); również w dolinie rzeki Oslawa.
14. Oslawica, pow. Lesko. Taka sama nazwa zapisana w dokumencie lokacyjnym wsi Oslawica, jak i wsi Łupków w r. 1530: „sumitate monti alias horbem a Horodok” (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, *Metryka Koronna*, 43, str. 291). A. Fast-

² Niniejszy wykaz grodzisk otrzymał dr A. Żaki w r. 1952 z urzędu do weryfikacji w terenie.

nacht przypuszcza, że obie wsie graniczą z sobą; stąd, być może, obie wzmianki dotyczą tej samej góry, jako położonej na pograniczu obu wsi. Oględziny moje odbywały się przy bardzo złych warunkach atmosferycznych i dlatego nie były dokładne. Moim zdaniem są to dwa oddzielne grodziska: jedno nad rzeczką Oslawica i drugie nad rzeką Oslawa.

15. Nowosiółki, pow. Lesko. Nazwa zapisana w akcie z r. 1511: „per campos et rubeta dicti Porazi et Hrodek” (*Akta grodzkie i ziemskie*, t. XIX, str. 666, 669).
16. Hołuczków, pow. Sanok. Nazwa zapisana w akcie z r. 1605: „item pod Slonym od teiże sciany Siemuszowskiej podla (?) tego, które zowią Horodyszczce” (*Castr. Sanocensia*, 51, b. Archiwum Państw., Lwów, str. 754).
17. Strachocina, pow. Sanok. Nazwa zapisana w akcie granicznym w r. 1520: „de monte Grodzisko” (*Akta grodzkie i ziemskie*, t. XIX, str. 3126). Ze wspomnianego aktu wynika, że góra Grodzisko znajdowała się na granicy wsi Strachocina i Pakoszówka.
18. Mymoń, pow. Sanok. Na cyplu pomiędzy głębokim jarem rzeki Wiśłok a doliną potoku istnieją ślady miejsca obronnego z resztkami muru zamykającego część cypla oraz z dalej położonym wałem jakby podgrodzia 2-metrowej wysokości. Przed wojną prowadził tu prace wykopaliskowe Jarosław Pasternak. Liczne przedmioty znalezione przez niego znajdują się w Muzeum Ziemi Sanockiej.
19. Domaradz, pow. Brzozów. Nazwa zapisana w akcie z r. 1460: „ad decursum fluvii dicti Grodeczna” (*Akta grodzkie i ziemskie*, t. VIII, str. 137). Obecnie to miejsce pomiędzy Domaradzem a Krasną zwie się Grodne.
20. Wola Rafałowska, pow. Rzeszów. Część wsi nosi nazwę Grodzisko (*Słownik Geogr. Król. Polsk.*, t. XIII, str. 812).
21. Lubenia, pow. Rzeszów. Według informacji Mariana Aleksiewicza, dyrektora szkoły podst. w Rzeszowie, oraz inż. Władysława Żurowskiego znajduje się tam grodzisko szerokości około 120 m z wałami.
22. Wietrzno-Bóbrka, pow. Krosno. Grodzisko leży na wysokiej górze na granicy obu wsi i było przedmiotem badań wykopaliskowych w r. 1951/1952 prowadzonych przez Wydział Zabytków Archeologicznych Zarządu Ochrony i Konserwacji Zab. Ministerstwa Kultury i Sztuki. W XIII wieku u podnóża znajdował się klasztor cystersów. Grodzisko opisał R. Jakimowicz i A. Żaki.
23. Zwierzyn, pow. Lesko. Grodzisko Myczkowce częściowo mieści się na terenie Zwierzynia.
24. Zagórz, pow. Sanok. Grodzisko niewielkie, o którym w tradycji miejscowej przechowały się wiadomości, jakoby w okresie Insurekcji walczyły tam oddziały Fr. Pułaskiego. Wojska króla Kazimierza Wielkiego również stacjonowały w Zagórzcu w czasie walk o Grody Czerwieńskie, o czym wspominają wzmianki historyczne oraz tablica w kościele w Zagórzcu. Na grodzisku tym nie znaleziono przy badaniach powierzchniowych żadnych śladów, a podczas prac wykopaliskowych prowadzonych przez autora natrafiono tylko na liczne ślady ognisk, bez resztek ceramiki i na palisadę.
25. Wola Postołowa, pow. Sanok. Ślady grodziska mocno zniszczonego z powodu obsunięcia się góry w końcu XIX wieku.
26. Ruska Wieś, pow. Przemyśl. Wzgórze zwane Grodzisko. Aleksander Krasicki (*Nieco o Kmitach-Śreniawitach*, t. II, 1847, str. 46) wspomina o podaniu, jakoby na Horodysku w Starym Dubiecku (obecna Ruska Wieś) istniał zamek jeszcze w XVI wieku.

Z badań A. Fastnachta nad historią osadnictwa ziemi sanockiej wiemy, że w okresie od XIV do XVII wieku dolina rzeki San należała do terenów ziemi sanockiej najwcześniej zaludnionych. Wczesne osadnictwo wykazuje też obszar Dolów Sanocko-jasielskich. Duża liczba Grodzisk w dolinie rzeki San świadczy o wcześniejszym i gęstszym osadnictwie. Charaktery-

styczne jest skupienie trzech grodów: Sanok — Trecza — Biała Góra na bardzo małym obszarze, w miejscu, gdzie z doliną erozyjną Sanu schodzi się obniżenie Dołów Sanockich i dolina rzeki Osławy prowadząca w kierunku Rusi Podkarpackiej poprzez Przełęcz Łupkowską.

Rzekome grodzisko we wsi Tarnawa Górna podane przez F. Ossendowskiego (Karpaty) jest pomyłką niezbyt ścisłego naukowo autora. Na uwagę zasługują jeszcze trzy miejsca, mianowicie średniowieczne zamki Odrzykoń, pow. Krosno, Sobień, pow. Sanok nad Sanem, i Lesko. Odrzykoń zamykał Przełęcz Dukielską przy granicy polsko-ruskiej z czasów przed Kazimierzem Wielkim, a Sobień znajdował się na obszarze wsi Manasterzec (w XV w. wg A. Fastnachta — *Manastir*), w miejscu, gdzie istniał najstarszy — zdaniem Fastnachta — ośrodek osadniczy. Tu w r. 1936 podczas budowy drogi odkryto osadę halsztacką oraz dymarki i miejsca przetapiania brązu, które to stanowisko eksplorował ratowniczo dr K. Żurowski. Lesko zostało prawdopodobnie lokowane na starszym terenie osadniczym i na grodzisku wcześniej zniszczonym.